

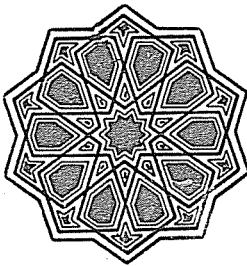
0.001/16

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl : 1968

Cilt : XVI



FATİHA TEFSİRİ *

Çevirenler

ABDULKADİR ŞENER

MUSTAFA FAYDA

MUHAMMED ABDUH

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ¹
الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ² الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ³ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ⁴
إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ⁵ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ⁶
صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ⁷ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ⁷

MEÂL-İ ŞERİFİ

- 1- RAHMAN (VE) RAHİM OLAN ALLAH'IN ADIYLA.
- 2,3,4- HAMD, ÂLEMLERİN RABBI, RAHMAN, RAHİM (VE) DİN GÜNÜNÜN MÂLİKİ OLAN ALLAH'ADIR.
- 5- ANCAK SANA İBADET EDERİZ VE ANCAK SENDEN YARDIM DİLERİZ.
- 6, 7- BİZİ DOĞRU'YOLA, KENDİLERİNE NİMET VERDİKLERİNİN YOLUNA İLET; GAZABA UĞRAYANLARINKİNE VE SAPIKLARINKİNE DEĞİL.

* Bu makale, "Muhammed Abdüh, Fatihatu'l -Kitâb, 2. basım, Kâhire, 1382'nin tercümesidir.

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim'in tefsiri üzerinde konuşmak kolay bir iş değildir. Belki o, en zor ve en mühim bir meseledir. Zor olan her şey terkedilemeyeceğine göre insanlar bu konudan kaçınmamalıdır. Buradaki güçlükler çeşitlidir. Bunların en önemlisi Kur'anın, künhüne vâkif olunamayan ilâhî bir huzurdan Peygamberlerin en yücesinin kalbine inen semâvî bir kelâm oluşudur. Kur'an nice yüksek bilgi ve hakikatları içine alır; öyleki onları ancak temiz ruhlu ve akl-ı selim sahibi olanlar idrak edebilirler. Kur'anı tefsir etmek isteyen kimse, kendisini saran bir ilâhî heybet ve celâl ile karşılaşır; belki de maksadına ulaşamaz. Fakat Allah bize, kelâmını anlayıp üzerinde düşünmeyi emretmekle meseleyi kolaylaştırdı. Çünkü o kitabını insanlara, ancak emir ve hükümlerini açıklayıcı, nur ve hidayet olarak indirmiştir. Bu da, ancak insanların onu anlamasıyla mümkün olur.

Bizim istediğimiz tefsir, insanları dünya ve ahiret saadetine ulaştıran bir dinin esası olması bakımından Kur'anın anlaşılmasıdır; Kur'an'ın en üstün gayesi budur, bunun ötesindeki meseleler ona bağlı veya onu elde etmek için bir vesiledir.

Tefsirin çeşitli yönleri vardır:

1- Allah kelâmının diğer sözlerden ayrı ve üstün oluşunu bilmek için Kur'anın belâğat bakımından ihtiva ettiği hususları, onun mâna ve üsluplarını incelemektir. Zemaşşerî bu yolu tutmuştur. Aynı zamanda Zemaşşerî, Kur'anın maksatlarını da açıklamaya çalışmış ve onun yolunu takip edenler de olmuştur.

2- Kur'anı i'rab bakımından incelemektir. Birçok müellif bu konuda çalışmış ve Kur'anın lafızlarını çeşitli yönlerden incelemiştir.

3- Kur'ândaki kıssaları incelemek. Bu yolu tutan müfessirlerden bir kısmı, Kur'ândaki kıssalara israiliyyat ve tarih kitaplarından istedikleri kadar ilâve etmişlerdir. Onlar sadece ehl-i kitab ve başkalarının itimad ettikleri İncil ve Tevrat gibi kitaplarla yetinmemişler; değeri ne olursa olsun tefrik etmeden, şeriat ve akla uyup uymadığını araştırmadan işittikleri her şeyi almışlardır.

4- Garîb'ul-Kur'anı (Kur'ânda herkes tarafından kolayca bilinemiyen kelimeleri) incelemektir.

5- İbadet ve muamelat gibi şer'î hükümleri ortaya çıkarmaktır.

6- Dinin itikad bakımından esaslarını tesbit etmek, sapıkları susturmaktır. Kelâm ilmi ile ilgili olan bu tefsir çeşidinde Fahrüddin Râzî'nin büyük bir yeri vardır.

7- Va'z ve nasihat yönünden Kur'ânı incelemektir. Bu konuda çâlışanlar, Kur'ânın koymuş olduğu edeb ve faziletlerin hududunu aşarak zâhid ve mutasavvıflara ait bazı hikâyeleri tefsire karıştırmışlardır.

8- Kur'ândan remizler çıkararak tefsir yapmak. Bu konuda yapılan çâlışmalarda insanlar, bâtinîlerle mutasavvıfların sözlerini birbirine karıştırmışlardır. Şeyh'ül-Ekber Muhyiddin İbn'ül-Arabî'ye nisbet edilen tefsir bu nevindedir. Halbuki bu tefsir, meşhur batını el-Kâşânî'nindir. Bu tefsirde öyle sapıklıklar vardır ki Allah'ın dini ve yüce Kitabı onlardan beridir.

Anlaşılmıştır ki bunlardan biri üzerinde ileri gitmek, insanları ilâhî kitabın gayesinden uzaklaştırır ve onun gerçek mânâsını unutturur. Bunun içindir ki bizim önem verdiğimiz tefsir, insanları dünya ve ahiret saadetine ulaştıran bir dinin esası olması bakımından Kur'ânın anlaşılmasıdır. Şüphesiz buna, Kur'ânın manasının tahammülü nisbetinde belâgat yönlerinin ve onun fesahat ve belâgatına lâyük bir şekilde i'rabının incelenmesi dahildir.

Çağımız insanlarından bazıları şöyle söyleyebilir: Kur'ânı tefsire ve incelemeye lüzum yoktur. Çünkü eski imamlar Kitab ve Sünneti tetkik etmişler ve bunlardan bütün hükümleri çıkarmışlardır. Bize ancak onların kitaplarını incelemek ve onlarla yetinmek kalıyor. İşte bazıları böyle sanmaktadır. Eğer bu görüş doğru olsaydı tefsirle uğraşmak abes ve vakti boşa harcamak olurdu. Bu görüş, -fıkıha bir saygıyı ihtiva etmekle beraber- baştan başa icmâ-i ümmete aykırıdır. Bir müslümanın nasıl böyle düşündüğünü anlıyamıyorum.

Istılahî mânâda Fıkıh denilen amelî hükümler, Kur'ânda en az geçen şeylerdir. Halbuki Kur'ânda, ruhları cehalet çukurundan marifet şahikasına çıkararak saadete ulaştırmak için terbiye usulleri, içtimaî hayat yolunda onları irşad edici emirler vardır.

Allah'a ve âhiret gününe inanan herkes bunlardan müstağni olamaz. Bunlar gerçek fıkhâ dahil olmaya en lâyük olan şeylerdir. Bu irşad edici emirler ancak Kur'ândadır.

İhyâ-ü Ulum-id-Dîn gibi eserlerde Kur'ânın terbiye usullerinden bir çok şeyler alınmıştır. Fakat Kur'ânın, onu anlayanlar üzerindeki otoritesi, hakıyla okuyanların kalblerindeki tesiri söz götürmez. Buna rağmen onun nice hikmet ve marifetleri henüz keşfedilmemiş, onları hiç bir âlim veya imam ortaya koymamıştır. Öte yandan büyük imamlar, "Kur'ân senin lehine veya

aleyhine hüccettir"¹ hadisine dayanarak, O'nun, bütün beşeriyet için kıyamete kadar bâkî olacak bir hüccet olduğunu söylemişlerdir. Bu, Kur'ânı ve hikmetlerini hakkiyle anlamakla olur.

Kur'ân'da Allah, Onun nazil olduğu çağdaki insanlara hitap etmiştir. Fakat onların şahıslarındaki hususiyetten dolayı hitabını onlara tevcih etmemiş; aksine Kur'ânın, hidayete ermesi için indirildiği insan nevine hitap etmiştir. Allah: "*Ey insanlar! Rabbinizden sakınınız*"² buyuruyor. O halde, O'nun sözünü anlamayıp, sadece onu inceleyenlerin görüşlerini tetkikle yetinmemizden razı olacağı nasıl düşünülebilir? Asla! Çünkü Allah'dan onların görüşlerine uymamızı gerektiren hiç bir vahiy gelmemiştir. Herkesin kendi kudreti nisbetinde Kur'ân âyetlerini anlaması gerekir. Bu meselede âlimle câhil arasında bir fark yoktur. Halk için şu gibi âyetleri anlamak kâfidir: "*Mü'minler muhakkak felah bulmuştur. Onlar namazlarında huşû' içindedirler. Onlar boş ve faydasız şeylerden yüz çeviricidirler. Onlar zekâtlarını vericidirler. Onlar ırzlarını koruyanlardır Ancak zevcelerine ve kendi cariyelerine karşı müstesnâdırlar. Çünkü onlar bu takdîrde kınanmış değıldirler. Bunların ötesini isteyenler, işte onlar aşırı gidenlerdir*"³. Bu âyetlerde zikredilen vasıfları kendisinde toplayan kimseler Allah yanında kurtuluşa ermişlerdir. Halka; huşûun, faydasız şeylerden uzaklaşmanın dünyevî ve uhrevî bakımdan faydalı olan şeylere yönelmenin, zekatta malını esirgememenin, ahde vefa göstermenin, sözünde durmanın, iffetli olmanın ve kötülükten sakınmanın mânâsını bilmek yeter. Bu prensiplerin zıtlarını yapan kimseler Allah'ın emirlerinin dışına çıkmakta ve O'nun gazabına maruz kalmaktadır. Bu mânâları anlamak, hangi sınıftan olursa olsun ve hangi dili konuşursa konuşsun, her mü'min için kolaydır. Herkes kendisini hayra sevkedecek ve kötülükten uzaklaştıracak kadarını Kur'ândan alabilir. Çünkü bizim hidayetimiz için onu indiren Allah, bizde bulunan her türlü zaafı bilmektedir.

Kur'ânı bundan daha fazla anlamak farz-ı kifayedir.

Tefsirin Çeşitli Dereceleri Vardır:

I- En basit tefsir: Allah'ın yüceliğini ve O'nu tenzih etmeyi kalbe yerleştirecek, nefsi kötülükten uzaklaştıracak, iyiliğe yöneltecek hususları kısaca açıklamaktır. İşte bu türlü tefsir bize göre herkes için mümkündür.

1 Sahih-i Müslim, I, 140, İst. 1329

2 Nisâ Suresi, I.

3 Mü'minûn Suresi, ayet, 1-7.

II- En yüksek tefsir: Bu tefsir şu şartlarla gerçekleşir:

1- Kur'ânın ihtiva ettiği kelimelerin hakiki manalarını anlamak. Burada müfessir, herhangi bir kimsenin sözü veya anlayışı ile yetinmiyerek kelimelerin nasıl kullanıldığını bizzat araştıracaktır. Çünkü, bir çok kelimeler, Kur'ânın nazil olduğu çağda belirli mânâları ifade ederken, az veya çok bir zaman sonra, başka mânâlarda kullanıldı. "Te'vil" kelimesini buna misal olarak gösterebiliriz. Mutlak veya muayyen bir şekilde tefsir manası ile meşhur olan bu kelime, Kur'ânda başka mânâları ifade etmektedir. Meselâ; *"Onlar, onun tevilinden (Onun haber verdiği kötü sonuçlardan) başkasını mı bekliyorlar? Onun haber verdiği te'vilin (akibet) geldiği gün daha evvelden onu unutanlar diyecek ki: cidden Rabbimizin Peygamberleri hakkı getirmiştir"*⁴. Burada "te'vil" kelimesi hangi mânâyâ gelmektedir?

İşte Kur'ânı doğru olarak anlamak isteyen kimsenin, İslâm âleminde sonradan meydana gelen istilahları araştırması gerekir. Tâ ki bu istilahların anlamlarıyla, Kur'ânda vârit olduğu anlamları birbirinden ayrılsın. Çoğu zaman müfessirler, Kur'ânın kelimelerini hicri ilk üç asırdan sonra meydana gelen terimlerle tefsir etmektedirler. Halbuki araştırmacının üzerine vacib olan, Kur'ân kelimelerini nazil olduğu zamandaki manalara göre tefsir etmektir. En güzeli, Kur'ânı yine kendisi ile tefsir etmektir. Bu, Kur'ânın muhtelif yerlerinde geçen kelimeleri bir araya toplayıp onları inceliyerek bu kelimelere verilecek mânâların, âyetin umumî olarak ruhuna uygun olup olmadığını araştırarak, o mânâlar arasında hangisinin matlup olduğunu bilmekle mümkün olur. Çünkü bazan "hidayet" kelimesi gibi herhangi bir kelime muhtelif mânâlarda kullanılabilir.

Müfessirler, Kur'ânın bir kısmının diğer bir kısmı ile tefsir edileceğini, kelimenin hakikî mânâsını gösteren en güzel karinenin, bu kelimenin önceki ifadeler ve umumî olarak âyetin mânâsına uygun olması ve Kur'ânın bütün ruhu ile bağdaşması gerektiğini söylemişlerdir.

2- Kur'ânın üslûbunu bilmek. Kur'ânı anlamak isteyen, onun yüksek üslûbunu bilmelidir. Bu ise, büyük bir belâgata sahip olan ilâhî kelâmı, nükteleri ve incelikleriyle anhyarak tekrar tekrar okumak ve Allah'ın ne murad ettiği ni kavramak için gayret sarfetmekle olur. Evet, biz, Allah'ın murad ettiği şeylerin hepsini tamamiyle anlayamayız. Fakat bizim için, imkân nisbetinde yolumuzu tayin edecek bir anlayış mümkün olabilir. Burada i'rab ve üslûb

4 Â'râf Sûresi, 53,

ilimlerine (Maânî ve Beyân) ihtiyaç vardır. Ancak bu ilimleri mücerred olarak öğrenmek, meselelerini anlamak ve kaidelerini ezberlemek gayeyi gerçekleştirmez. Arapça kitaplarda görüyorsunuz ki, Araplar telaffuzlarında sağlamdırlar; gramer esasları vaz edilmeden önce de, kaidelere uygun olarak konuşuyorlardı. Bu durumun, onlar için tabî olduğunu mu sanıyorsunuz? Hayır, ancak bu, işitmek ve konuşmakla kazanılmış bir melekedir. Bunun içindir ki arap çocukları arap olmayanlarla karışınca dillerindeki fesahatı fena şekilde kaybetmişlerdir. Eğer onların fasahatı doğuştan olsaydı, hicretten hemen elli sene sonra onu kaybetmezlerdi.

3- Beşer hallerini bilmek. Allah, Kur'ânı son kitap olarak göndermiş ve başkalarında bildirmediği şeyleri onda bildirmiştir. O bu kitapta, halkın hallerini, tabiatlarını ve onlardaki ilâhî kanunları beyan etmiştir. O, eski milletlerin en güzel hikâyelerini ve kendi kanununa uygun olan yaşayışlarını bize anlatmıştır. Bu kitabı inceleyen kimsenin, beşerin bütün devirlerine ait hallerini, kuvvet - zaaf, izzet - zillet, ilim-cehalet, iman ve küfür gibi değişik durumlarının menşelerini tetkik etmesi, kâinata bulunan ulvî ve süflî her şeyin durumunu bilmesi lâzımdır. Burada birçok ilimlere ihtiyaç vardır. Bunların en önemlisi, bütün çeşitleriyle tarih ilmidir. İnsanların durumunu, onların nasıl birleşip nasıl ayrıldıklarını, Onların içinde buldukları vahdetin mânâsını ve bunun faydalı veya zararlı olup olmadığını, kendilerine Allah'ın Peygamberler göndermesinin ne gibi neticeleri olduğunu bilmeden, bir kimsenin şu âyeti tefsir etmesi nasıl mümkün olur bilemiyorum: *"İnsanlar tek bir ümmet idi. Dolayısıyla Allah müjdeciler, haberciler olmak üzere Peygamberleri gönderdi ve onlarla birlikte insanların ihtilâfa düştükleri şeyler hakkında, aralarında hüküm vermek için hak kitaplar da indirdi. Halbuki kendilerine apaçık deliller geldikten sonra birbirine karşı olan ihtiras ve hasetten ötürü ihtilafa düşenler, o kitap verilenlerden başkaları değildir. İşte Allah iman edenleri, kendi iradesiyle hakkında ihtilafa düştükleri gerçeğe ulaştırdı. Allah kimi dilerse onu doğru yola iletir."*⁵

Kur'an, eski milletlerden, ilâhî kanunlardan, Allah'ın yer ve göklerdeki, dış âlem ve kendi nefislerimizdeki âyetlerinden icmâlen bahsetmiştir. Bu icmal, her şeyi ilmi ile kuşatan Allah'dan sadır olmuştur. O, bizim yükseliş ve kemâlimizi artıracak bir şekilde bu icmalini tafsilatıyla anlamamız için yer-yüzünde seyahat etmemizi, tetkik ve tefekkürde bulunmamızı emretmektedir.

5 Bakara Sûresi, 213.

Eğer kainata dışardan bakmakla elde edeceğimiz ilimle yetinirsek, kitaba, ihtiva ettiği ilim ve hikmeti ile değil de sadece cildinin rengi ile kıymet veren birine benzemiş oluruz.

4- Bütün beşeriyetin hidayet yolunun Kur'an ile olduğunu bilmek. Araplardan olsun veya başka milletlerden olsun Peygamber devrindeki bütün insanların içinde buldukları durumu bilmek; bu farz-ı kifaye olan tefsiri üzerine alan müfessir için bir zarurettir. Çünkü, Kur'an, bütün insanların sapıklık ve şekavet içinde olduklarını, Peygamberin de onları hidayet ve saadete erdirmek için gönderilğini söylemektedir. O halde müfessir, o insanların durumlarını ve içinde buldukları vaziyeti bilmeden, âyetlerin kötülediği âdet ve alışkanlıkları gerçek olarak veya gerçeğe yakın bir şekilde nasıl anhyabilir? Dinin davetçileri olan ve onun uğruna mücadele eden Kur'an bilginlerinin, başkalarını taklid ederek "insanlar bâtil üzerinde idiler Kur'an onların bâtil inançlarını toptan yıktı" demekle yetinmeleri mümkün müdür? Hayır.

5- Peygamberin ve onun sahabilerinin siretini, onların dünya ve ahiret işlerinde, ilim, amel ve davranış bakımından nasıl olduklarını bilmek.

Bu söylediklerimizden anlaşılıyor ki tefsir iki kısımdır:

1- Allah ve O'nun kitabından uzaklaştırıcı kuru bir tefsir. Bu tefsirle kelimelerin tahlili, cümlelerin i'rabı, edebî nükteler bakımından Kur'ândaki ibare ve işaretlerin neyi gösterdiğini açıklamak için yapılan çalışmalar kastedilmiştir. Buna aslında tefsir demek doğru değildir. O ancak nahiv, maânî ve bunlar gibi dil ilimlerinde yapılan bir nevi temrindir.

2- Müslümanlara farz-ı kifaye olduğunu söylediğimiz tefsir. Bu tefsir, gayesine ulaşmak için yukardaki şartları câmi' olmalıdır. Yine bu tefsir, ruhları cezbedecek ve ilâhî kelâmı mevcut olan hidayet ve amel'e sevkedecek şekilde, akaid, ahlâk ve ahkâmı bulan teşri' hikmetini ve bu kelâmı Allah'ın ne murad ettiğini müfessirin anlamasıdır. Böylece Kur'an'ın "hidayet ve rahmet" gibi vasıflarının mânâsı tahakkuk etmiş olsun. Bütün bu şartların ve ilimlerin ötesindeki hakikî maksad, Kur'anla hidayete ulaşmaktır. İşte tefsirde hence ilk hedef budur.

Bugün arapça konuşanlar, -Irak'tan Fas'ın sonuna kadar- lisanları bakımından asıl araplara nisbetle, araplarla karışmış ve lisanlarındaki bu ihtilat sebebiyle birçok arapça kelimeler bulunan yabancı bir kavme benzemektedirler. Bundan dolayıdır ki, bugünkü araplar, ilk müslümanlardan ve bilhassa

tefsir yazılmaya başlanılan ve müslümanların tefsire şiddetle ihtiyaç hissettikleri hicrî üçüncü asırdaki müslümanlardan daha çok, tefsire ve Kur'ânı anlamaya muhtaçtırlar. Şüphesiz ki, biz bu gerilemeye devam edersek, bizden sonra gelecek olanlar, tefsire daha çok ihtiyaç duyacaklardır. Fakat Allah bizi, dilimizi ve dinimizi yeniden canlandırmak için bir kalkınma hamlesi yapmaya muvaffak ederse, belki bizden sonrakilere durumu bize nisbetle daha iyi olabilir.

Birkaç asırdan beri ve bugün müslümanlara göre tefsir, bazı âlimlerin tefsir kitaplarındaki sözlerine vâkıf olmaktan ibarettir. Halbuki onların sözlerinde öyle ihtilaflar vardır ki Kur'ân onlardan münezzehtir. "Eğer Kur'ân Allah'tan başkası tarafından olsaydı elbette içinde birbirini tutmayan birçok şeyler bulurlardı"⁶ Tefsir kitapları ile uğraşanlar, kendileri için Kur'ânın mânâları ile ilgili ilimde anlayışlarının dayanacağı bir mânâyı arasalardı, sonra onu insanlar arasında yayarak öğretselerdi ne iyi olurdu. Fakat bunu yapmadılar. Onlar tefsiri, iftihar vesilesi olacak, kendileriyle bu sahada yarışmak isteyenlerle münakaşa etmek için bir sanat olarak öğrenmek istediler. Onlar, bu ilmi tahsilde, üstünlük göstermek için, lâfî uzatmak, Kur'ânın maksatlarından uzaklaşmakta çeşitli ve tuhaf te'vil yolları icat etmekten öte gidemediler. Allah kıyamet gününde bize insanların sözlerinden ve anlayışlarından sormayacaktır. O bize ancak, hidayet ve irşadımız için gönderdiği kitabından ve onu bize açıklayan Peygamberinin sünnetinden soracaktır. "Biz sana da Kur'ânı indirdik. Ta ki insanlara, kendilerine indirileni açıkça anlatsın"⁷. Allah bize şunları soracaktır: Size Peygamber gelmedi mi? Size tebliğ edilene düşündünüz mü? Emrolduğunuz ve nehyolduğunuz şeyleri incelediniz mi? Kur'ânın irşadını bildiniz mi? Peygamberin hidayetine uydunuz mu, ve onun sünnetine tâbi oldunuz mu?

Şaşılacak bir durumdayız... Kur'ândan ve onun hidayetinden uzaklaştığımız halde bu sorulara muhatap olacağız. Ne gaflet, ne aldanış!

Kur'ân hakkındaki bilgimiz tıpkı Allah hakkındaki bilgimiz gibidir... Bizim çocuklarımıza yapılan ilk telkin "Allah" Tealanın ismini öğretmektir. Fakat çocuk onu "Vallahi bu işi yaptım! Vallahi bu işi yapmadım!" gibi yalan yeminlerle öğrenir. Kur'ân da böyledir. Çocuk, birlikte yaşadığı kimselerden Onun Allah kelâmı olduğunu duyar, mânâsını düşünmez. Kur'âna saygı göstermeyi de bilmez. Ona, ancak aralarında yetiştiği diğer müslümanlar kadar saygı gösterir. Bu da şu iki şekilde olur:

6 Nisâ sûresi, 82.

7 Nahl, 44.

1- Bazı âyetleri yazıp, özeyip suyunu içen hastanın şifa bulacağına; Kur'ânı üzerinde taşıyan kimseye cin v şeytanın yaklaşmıyacağına, bazı âyetlerin bereket getireceğine ve en çok halk arasında yaygın olan buna benzer şeylere inanmak. Bunların doğru olup olmadığı üzerinde durmaksızın diyebiliriz ki, bu hakikaten Kur'âna büyük bir ta'zimdir. Fakat -ne yazık ki- bu ta'zim, bazı kabirlerden aynı faydaları sağlamak için alınan toprağa yapılan tazimden daha fazla değildir. Bazı putperest milletlerden alınmış olan, yabancı kelime ve tıslımları ihtiva eden muska, kemik ve çaput gibi, çocukların üzerine takılan nazarlıklar da böyledir. Kur'âna yapılan bu türlü ta'zime -Kur'ânın yolundan gidersek- Kur'âna ibadettir, fakat Allah'a ibadet değildir deriz.

2- Makamlara göre nağme yaparak coşturmayı bilen, edâ ve sedası yerinde bir okuyucunun tilavet ettiği Kur'ânı dinleyen kimseden sâdırolan belli kelimeler, özel hareket ve titreşimlerdir. Bu heyecan ve neşvenin sebebi ses ve nağmelerin güzel oluşudur. Hattâ bunun en kuvvetli sebebi dinleyicinin Kur'ânı anlamaktan uzak oluşudur. Kur'ânı anlamaktan maksadım, onun eşsiz üslubuna uygun, öğütlerini tesirli kılan, dolayısıyla da kişiyi başka şeylerden alıkoyan zevk-i selimden gelen anlayıştır. Düşünme, düygulanma, anlama ve incelemenin kaynağı olan şuur ve vicdan inceliğine ve bu zevke sahip olmayan, körü körüne ve kuru kuruya kitaplara bağlanmaktan ibaret olan anlayışı kastetmiyorum. Bütün bu sebeplerden dolayı diyebiliriz ki, bu günkü cahiliyyet, ilk cahiliyyetten daha şiddetlidir. bu günkü sapıklar, Peygamber (S. A. V.) zamanındaki sapıklardan daha fazla sapıklık içindedirler. Çünkü o zamanki sapıklar arasında Allah'ın kendileri hakkında: "*Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamberi) öz oğulları gibi tanırılar*"⁸ diye buyurduğu kimseler vardır. Gerçeği bilmek büyük ve şerefli bir iştir. Evet, gerçeği bilen, onu inkâr etmesi daha fenadır. Fakat o gerçekten yüz çevirdiği için kendisini daima kınar ve bu kımayış onun ruhunda, bâtil üzerindeki ısrarından dolayı, bir sarsıntı meydana getirir.

Koyun güden bir bedevî, sahip olduğu duygu ve şuur inceliği sayesinde Kur'ânı dinlediği zaman hemen secdeye kapanıyordu. Günümüzün hangi okumuş insanı onunla mukayese edilebilir? Hakka bağlanmaya sebep olan idrak ve duygu inceliği sayesinde, Arap yarımadasındakilerin, Kur'ânın cazibesi ile İslâma nasıl girdiklerini görmedin mi? El-Asma'î der ki: "Beşlik veya altılık şiirler okuyan bir bedevî arap kızının; "Bütün günahım için Allah'tan mağfi-ret dilerim. Haksız yere bir insan öldürdüm. Nazlı taze ceylan misali. Geceyarısı oldu, daha namaz kılmadım." diye terennüm ettiğini işittim ve ona; "Al-

lah cezanı versin, ne kadar fasihsin!” dedim. Kız; vay haline! *’Biz Musa’nın anasına: onu emzir, ona ait bir tehlike gelince kendisini denize bırak, korkma, kederlenme. Çünkü biz onu yine sana geri döndüreceğiz. Hem onu Peygamberlerden biri kılacağız diye vahyettik’*⁹ ayeti yanında bu fesahat mı sayılır? bu bir âyette iki emir, iki nehiy ve iki müjde birleşmiştir dedi.”

İlk asırlardaki İslâm bilginleri, insanların gönüllerini İslâma yöneltmekteki Kur’ânın tesirini ve İslâmın ancak onunla muhafaza edileceğini bildikleri, keza araplar yabancılarla karıştığı zaman, İslâma giren bu yabancıların, Kur’ânı arap âlimleri gibi anladıkları için, bunların hepsi arap dilinin korunması gerektiği üzerinde birleşmişler, arapça ile ilgili eserler yazmışlar ve onun ilimlerini vaz etmişlerdir.

Evet, ümmetin dili ve edebiyatı ile uğraşmak aslında iyi bir şey ve onun hayatı unsurlarından biridir. Dili ölen bir ümmetin hayatı yoktur. Fakat tek başına bu, ümmetin geçmiş büyüklerini, kelimeleriyle, üslûblarıyla ve edebiyatıyla dili muhafazaya sevkeden şey değildir; ancak onları buna sevkeden şey, yukarıda söylediğimiz husustur.

Büyük bilgin el-İsferayînî, fırkalar hakkında bir kitap yazmış ve onu ehl-i sünnetin meziyetlerini anlatarak bitirmiştir. O bu eserinde, ehl-i sünneti diğer fırkalardan ayıran vasfın, bilhassa dil ve edebiyattaki üstünlükleri olduğunu açıkça belirtmiştir. Bugün bu üstünlükler ve onların Kur’ânı anlamadaki tesirleri nerede!, Kur’ândan daha az belîğ olan bir kelâmı anlamada dahi onların izleri kalmamıştır. Biz, tefsirde arapça zevkinin meleke haline gelmesine ve Kur’ânı anlamının dayandığı diğer hususlara duyulan ihtiyacı burada beyan ettik.*

FATİHA

Bu sûreye “Fatiha” adının verilmesi, tertipte Kur’ânın birinci sûresi oluşundandır. Ona *Ümm’ul-Kıtab* da denilir. Fâtiha’ya bu ismin verilmesini yasaklayan hadisın, uydurma olduğunu söylemişlerdir.

Sûrelerin Mekkî veya Medenî oluşları üzerindeki çalışmalar, nâsîh ve mensûh âyetlerin bilinmesinde yardımcı olur. Fatihada ise, nâsîh ve mensûh yoktur.

9 Kasas, 7.

* Buraya kadar olan kısım, Doç. Dr. İsmail Cerrahoğlu tarafından “Tefsire Mukaddime” başlığı altında tercüme edilmiş ve 1956 yılı İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. V, Sayı I-VI (Ankara 1958)’de neşr edilmiştir.

Bu sûre Mekki'dir. Mücahid'e göre böyle değildir. Namazın ilk farziyetinde Fatiha ile kılındığı hakkında icma' vardır. Namazın farz oluşu ise şüphesiz Mekke'de idi.

"*Andolsun ki biz, sana tekrarlanan yediyi ve şu büyük Kur'ânı verdik.*"¹⁰ âyet-i kerimesindeki tekrarlanan yedi "Seb'u-l-Mesâni"den den maksat Fatiha olduğunu söylemişlerdir ki bu âyetin Mekki oluşu nass'la sabittir.

Bazıları bu sûrenin iki defa nazil olduğunu söylemişlerdir: Biri namazın farz oluşunda Mekke'de, diğeri de kiblenin değişmesinde Medine'de. Bu görüşe sahip olanlar iki anlayışı da birleştirmek istemişlerdir. Bu pek önemli değildir. Ekseriyet, Fatihanın tam olarak inen ilk sûre olduğu görüşündedir.

Tercih edilen görüş, Fatihanın, al-el'itlak, ilk nazil olan sûre oluşudur. Bundan Alâk sûresinin ilk âyetlerini de istisna etmiyorum. Bunun delili şudur: kainattaki ilâhi sünnet, - ister icad, ister teşri' hususunda olsun - bir şeyi önce mücmel olarak, sonra bunu takiben tedricî bir şekilde mufassal olarak Allah'ın ortaya çıkarmasıdır. İlâhi hidayet, küçük bir tohum ile büyük bir ağaç misalidir. Tohum, başlangıçta onun bütün esaslarını içine alan bir hayat unsurudur. Sonra bu yavaş yavaş büyür, dal budak salarak büyük bir gövdeye sahip olur, daha sonra meyve vermeye başlar.

Fatiha, icmâlen Kur'ân'dakilerin hepsini içine alır. Kur'ânda bulunan her şey, Fatiha'da tesbit edilmiş olan esasları açıklamaktan ibarttır. Ben bu ifade ile, bazılarının, Kur'ânın sırları Fatiha'da, Fatiha'nın sırları Besmele'de, Besmele'nin sırları "B" harfinde, "B" nin sırları altındaki noktadadır, diyerek harflerden rumuzlar çıkaranların sözlerini kastetmiyorum. Zira bunlar ne Peygamber, ne de sahabîlerden sabit olmuştur. Esasen bu, makul birşey de değildir. Ancak bunlar, Kur'ânın asıl hususiyeti olan "Beyan"ı idame götüren taşkımların icadlarıdır.

Kur'ân-ı Kerimin nazil oluş sebeplerinden birkaçını açıklamak istiyorum:

1- Tevhîd: Çünkü o çağda, aralarında tevhid iddiasında bulunanlar varsa da, insanların hepsi putperest idiler.

2- Kur'ân'ı kabul edenlerin güzel mükafaatla müjdelenmesi (va'd), Onu kabul etmeyenlerin kötü bir ceza ile korkutulması (Va'id). Va'd, hem ümmet hem de fertler için olan mükafaatı, dünya ve âhiret ni'met ve saadetlerini içine alır. Aynı şekilde va'id de, dünya ve âhiret ceza ve talihsizliklerini içine alır.

Allah, müminlere yer yüzünde izzet, kudret ve hakimiyet, âhirette de cennet ve nimetlerini va'd etmiştir. Emirlerine aykırı hareket edenleri de, dünyada talihsizlik ve rüsvaylıkla, âhirette de cehennem ateşi ile korkutmuştur.

3- Tevhîdi kalblerde ihyâ eden ve onu ruhlara nakşeden ibadet.

4- Saadet yolunu, dünya ve âhîret nimetlerine ulaştırıcı gidişin nasıl olacağını açıklamak.

5- İyilerin yolunu tutmak ve ibret almak için, Allah'ın emirlerine uyanlarla, Onun emirlerini tanımayanların kıssalarını anlatmak.

İşte Kur'anın ihtiva ettiği bu hususlarda, insanların dünya ve âhîret saadetleri mündemiçtir. Fatiha da, şüphesiz bunları kısaca içine almaktadır.

İmdi tevhîd "*Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur*"¹¹ ayetinde ifade edilmektedir. Çünkü bu âyet, nimet karşılığı olan her türlü hamd ve senânın Allah'a mahsus olduğunu söylemektedir. Bu da, ancak kâinatta hamdi icab eden bütün nimetlerin kaynağı Allah olduğu takdirde gerçekleşir. Bu nimetlere yaratma, meydana getirme, büyütüp besleme nimetleri dahildir.

Ayette bu mânâ ifade edilmekle yetinilmemiş, "*Alemlerin Rabbi*" sözüyle pekiştirilmiştir. "*Rabb*" kelimesinin mânâsı sadece mâlik ve hâkim değildir, onda büyütücü ve besleyici mânâları da vardır. İnsanın kendi nefsinde ve etrafında gördüğü bütün nimetlerin Allah'a ait olduğu açıktır. Kâinatta yaratma, mesud ve bedbaht kılma tasarrufu ancak O'nundur.

Dinin geliş sebeplerinden en önemlisi tevhiddir. Bu sebeple, Fatiha'da ona mücerred olarak işaretle yetinilmemiş "*Ancak sana ibadet ederiz, ancak senden yardım dileriz*"¹² âyeti ile bu husus tamamlanmıştır. Böylece bütün milletlerde yaygın olan şirk ve putperestliğin kolları sökülüp atılmıştır. Bunlar, Allah'dan başka gaybî sultanı olduğuna inanılan, bundan dolayı Allah'ın yerine kendilerine ibadet edilen, dünyadaki dilekleri gerçekleştirmeleri için kendilerinden yardım istenilen ve Allah'a yaklaştıracak bir vasıta olmak üzere tapınılan şeylere sarılmak olan şirk ve putperestliklerdir. Kur'an-ı Kerimde tevhîde ait ve müşrikleri yerin dibine sokan âyetlerin hepsi bu toplu ifadeyi açıklamaktan ibarettir.

Va'd ve va'îd'e gelince: Bunlardan birincisi "*Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla*"¹³ ayetinde mevcuttur. Kur'anın başında -herşeyi içine alan-

11 Fatiha, 2.

12 Fatiha, 5

13 Fatiha, 1

rahmetin zikredilmesi ihsanı va'd etmektir. Bilhassa burada "*Rahman*" ve "*Rahim*" sıfatlarını ikinci defa tekrar etmesi, bize ibadet ve tevhid emrinin kendisinin bir rahmeti olduğunu tenbih içindir. Çünkü bunları bizim fayda ve maslahatımız için emretmiştir. "*Din gününün maliki*"¹⁴ âyeti, hem va'd'i hem va'id'i içine alır. Çünkü dînin mânâsı boyun eğmektir. Hiçbir suretle münakaşa konusu olmayan mutlak hakimiyet ve tasarruf o gün Allah'a aittir. O gün bütün âlem, Allah'ın azametine tam manasiyle boyun eğecek, O'nun rahmetini umup azabından korkacaktır. İşte bu âyet, hem va'd hem de va'id'i içine almaktadır. Dînin diğer bir mânâsı cezadır. O da iyilik yapanlara sevap, kötülük yapanlara da ikab mânâsıdır ki bu da, va'd ve va'id demektir. Buna şunu da ilave edebiliriz: Bu âyetten sonra "*doğru yol*"un zikredilişi, bu yola gidenlerin kurtulacağını, ondan sapanların helâk olacağını gösterir. Bu da, yine va'd ve va'id'i gerektirir.

İbadete gelince: Tevhid makamında "*Ancak Sana ibadet ederiz, ancak Senden yardım dileriz*" âyeti zikredildikten sonra, ibadetin mânâsını "*Bizi doğru yola ilet*"¹⁵ âyeti kısmen açıklamıştır. Bu demektir ki, Allah bize ilerde açıklayacağı ve tayin edeceği bir yol göstermiştir. Bu yol doğru olarak takip edildiği takdirde saadetin, ondan sapıldığında bedbahtlığın sebebi olacaktır. Bu yolda dosdoğru gitmek ibadetin rehberliği ile olur. Bu husus Asr sûresini andırır. "*And olsun asra ki, muhakkak insan kat'i bir ziyandadır. Ancak iman edenlerle güzel güzel amelde bulunanlar, bir de birbirine hakkı tavsiye, sabrı tavsiye edenler böyle değıldir*"¹⁶ Hak ile sabrı birbirine tavsiye etmek, tevhidden sonra ibadetin kemalidir.

Fatiha bütünü ile, düşünen insana ibadet ruhunu telkin etmektedir. İbadet ruhu ise, kalblere Allah korkusunu ve O'nun lütfunu arzu etmeyi yerleştirmektedir. Yoksa, dil ve uzuvlarla, belirli hareketleri yapıp yapmamaktan ibaret değildir. İbadet Fatiha'da namaz, oruç ve bunların hükümlerinden önce zikredilmiştir. Bedenî ibadetler ve onların hükümleri Kur'ân-ı Kerim'de açıklanmadan önce, müslümanlarda ibadetin bu ruhu mevcuttu. Hareket ve ameliler ibadetin hakikatına ulaştıran vasıtalarlardır. İbadetin özü düşünme ve ibret almaktır.

Haber ve kıssalara da "*Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna...*"¹⁷ ayeti ile işaret edilmektedir. Bu gösteriyor ki, geçmiş milletler var; Allah onlara,

14 Fatiha, 4

15 Fatiha, 6

16 Asr, 1-3

17 Fatiha, 7.

hidayete ermeleri için şeriatlar göndermiş; kendilerine ibret almaları için, içinde buldukları kainata dikkatle bakmalarını bildirmiştir. Nitekim Cenab-ı Hak, Peygamberine, kendinden önce gelen Peygamberlere uymasını, “*Onlar Allah’ın hidayetine ermiş kimselerdir. O halde sen de onların gittiği doğru yolu tutup ona uy*”¹⁸ âyeti ile bildirmiştir. Kıssaların ibret ve öğüt almak için zikredildiğini beyan etmiştir. “*gazaba uğrayanlarınkine, sapıklarınkine değil*”¹⁹ âyetinde, kendilerine nimet verilenlere dahil olmayanların iki kısma ayrıldığı açıklanmaktadır: Allah’ın yolundan sapanlar ve bu yolu inkâr edip ona çağıranlarla mücadele edenler. Bunlar, bu dünya hayatında ilâhî gazab ve rüsvaylıkla kuşatılmış kimselerdir. Bundan sonraki surelerde Kur’an, eski milletlere ait kıssaları, ibret verecek şekilde bize açıklamakta, Hakka karşı duran zalimlerle O’na sarılan ve O’nun yolunda herşeye sabredenlerin durumlarını anlatmaktadır.

Bu izahlardan anlaşıldığı üzere, Fatiha, Kur’ânın tafsîlatı ile bildireceği esasları icmâlen içine almaktadır. Onun ilk önce indirilişi, Allah’ın hilkat kanununa uygundur. Bundan dolayı Fatiha’ya “Ümm’ül-Kitab” adının verilmesi çok yerindedir. Nitekim hurma çekirdeği, hurma ağacının anası olup onun bütününe gerçekten içine alır, diyoruz. Buradaki “Ümm’ül-Kitab = Kitabın anası”nın mânâsı, bazılarının dediği gibi, ananın önce, yavrularının da sonra gelmesi gibi bir şey değildir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

“*Rahman (ve) Rahim Olan Allah’ın Adıyla.*”

Kur’ân imamımız, rehberimizdir. Onun bu sözler (hesmele) ile başlaması, bizim işlerimize onunla başlamamız için bir irşaddir. Bu ne demektir?

Bunun mânâsı, işlerimize başlarken, teberrüken veya yardım umarak Allah’ın herhangi bir ismini anmak değildir. Ancak “Bismillâh’ir-Rahman’ir-Rahîm” ibaresini bizzat söylemek matluptur.

“*Aziz, Hakîm*” gibi Allah’ın herhangi bir ismini zikrettiğimiz zaman “isim” kelimesini söylemiş olmayız. Bazılarının “*Bismillâh*” ile başlamadan maksad, Allah’ın ismini teberrüken anmaktır sözleri doğru olsaydı, “*Billah’ir-Rahman’ir-Rahim = Rahman ve Rahim olan Allah ile*” in, besmele veya

18 En’âm, 90

19 Fatiha, 7

"*Bismillahi mecrâhâ ve Mürsâhâ* = Onun akımı da durması da Allah'ın adıyla" ²⁰ âyetinin yerini tutması icap ederdi. Bazıları burada, ismin Allah'a izafe edilmesi beyan içindir, demişlerdir. Bu, sözüme Allah'ın adıyla başlıyorum demektir. Fakat bu, "*Rahman ve Rahim*" lafızlarının sadece lafzan varid olduğunu gerektirir ki doğru değildir. Allah, Rahman ve Rahîm kelimelerinin her üçünün birden "ism"i belirttiğini ileri sürmek de lüzumsuz bir külfettir. O halde bu ifadeden kastedilen nedir?

Bu gibi ifadeler, bütün milletlerde olduğu gibi araplarda da mevcuttur. Şöyle ki; bir kimse herhangi bir işi kendisini bir yana bırakarak ve tamamen bir sultan veya emîr adına yapmak isterse; "bunu falanın adına yapıyorum" der ve o emîr veya sultanın adını söyler. Çünkü birşeyin ismi, onun delili ve unvanıdır.

Ben yeni bir iş yapsam ve onu emreden sultan mevcut olmasa, "bu işi sultan adına yapıyorum" derim; o olmasaydı bu işi yapmazdım. Besmele ile işime başlarım demenin mânâsı, bunu Allah'ın emriyle yapıyorum demektir. Bu iş O'na aittir bana değil. Çünkü onu, müstakil olarak falanım diye kendi adıma yapmıyorum. Besmele ile ben sanki şöyle diyorum: "Bu iş Allah içindir, nefsi arzum için değildir".

Burada başka bir izah şekli daha vardır: İş yapma kudretini bana veren Allah'tır. O bu kudreti bana vermeseydi hiçbir şey yapamazdım. Öyle ise bu iş benden ve benim adıma değil, Allah'ın adına yapılmaktadır. Çünkü O, bana güç vermeseydi ben bu işi yapamazdım. İşte bu mânânın, "*Rahman ve Rahim*" kelimeleriyle tamamlanmakta olduğu meydandadır.

Kısaca, yaptığım işi kendi adıma değil Allah'ın adına yapmaktayım. Çünkü O'ndan kuvvet, yardım ve ihsanımı istemekteyim; eğer O olmasaydı, benim o işe gücüm yetmezdi ve yapamazdım. Hattâ O'nun emri ve lütfu olmasaydı gücüm yetse de yapamazdım.

"*isim*", "*Allah*", "*Rahman*" ve "*Rahim*" kelimelerinin hepsinin mânâları kastedilmektedir. Bu kullanım tarzı, bütün dillerde vardır. Bunu daha açık bir misal ile anlatmak gerekirse, yazılı veya sözlü hükümlerini falan sultanın veya falan hidivin adına veren nizamî mahkemeleri göstermek kâfidir.

Fatiha'nın başındaki besmelenin mânâsı, Kur'ân'da açıklanan bütün hükümler, âyetler ve diğerleri yalnız Allah'ındır. O'ndan başka hiçbir kimse'nin herhangi bir şeyi yoktur, demektir.

Rahman ve Rahim kelimeleri “*Rahmet*” kökünden türemiştir. Bunun mânâsı kalbde bulunan ve sahibini başkasına iyilik etmeye sevkeden bir duygudur. İnsanlar için düşünölen bu mânâ Allah için muhaldir. Çünkü rahmet, insan ruhunda bir nevi elemdir, şıfası iyilik yapmaktır. Allah her türlü elemelerden ve teessürlerden münezzehtir. Rahmet’in Allh’a nisbetle mânâsı, O’nun eseri olan ihsandır. Celâleyn tefsirinde Suyutî, Rahman ve Rahim’in aynı mânâda olduğunu, ikincisinin birincisini te’kit ettiğini söylemiş, Sabban da, aynı görüşe katılmıştır. Böyle bir sözü müslöman bir bilginin söylemesi ne tuhaftır! bu bir gaflettir de. Allah’tan, bu görüşe sahip olanı affetmesini dileriz.

Ben, bir müslömanın kendi kendisine, Kur’ân’da biri diğereine aykırı kelimeler bulunduğunu veya herhangi bir kelimenin kendi başına bir mânâ ifade etmeksizin sadece diğere bir kelimeyi pekiştirmek için geldiğini düşünmesine müsaade edemem. Evet, herhangi bir kelimenin mânâsı, izah bakımından diğereinden fazla bir mânâ ifade edebilir. Fakat benim müsaade etmediğim husus, dilcilerin müteradif (eşanlımlı) dedikleri şekilde bir kelimenin, anlam bakımından diğereinin aynı olduğunu veya sadece onu te’kit için geldiğini düşünmektir. Çünkü eşanlımlı kelimeleri kullanmak, sözü sadece süslemek isteyenlerin bir alışkanlığıdır. Arapçada te’kit usulleri vardır. Fakat bu öyle değildir.

Te’kit için gelen ve “zait harf” denilen şey, te’kit maksadıyla konmuş bir kelimedir. Onun manası te’kit olup tekit edilen kelimenin manasını ifade etmez. *وكنى بالله شهيداً* âyetindeki²¹ ب (B) harfi, kifayetin Allah’a nisbetini te’kit etmektedir ve sadece bu maksatla kullanılmıştır. Bunun zait bir harf oluşu irab bakımındandır. «*وما هم بضارين به من احد الا باذن الله*» âyetindeki²² «*من*» harfi de böyledir. Te’kit veya korkutmak için yapılan tekrarlar, en belig sözlerde bulunan bir hususiyettir. Her nimetin zikredilmesinden sonra *ربكما تكذبان* âyetinin²³ *فبأى آلاء ربكما تكذبان* bu kabildendir. Biraz ince düşünöürse bu âyetlerin aslında mükerrer olmadığı anlaşılır. Çünkü, “bu nimeti de mi yalan sayıyorsunuz?” demektir. İşte Kur’ân’da gelen bu gibi tekrarlar böyledir.

İslâm bilginlerinin büyük çoğunluğuna göre, “*Rahman*” ın manası büyük nimetleri veren; “*Rahim*” in manası da dakik nimetleri verendir. Bazılarına

21 Feth, 27.

22 Bakara, 102.

23 Rahman Süresi,

göre “*Rahman*”, kâfirler de dahil olmak üzere bütün insanlığa şamil olan nimetleri veren; “*Rahim*” ise, özel olarak müminlere nimetler veren demektir. Bu anlayışların hepsi, kelime yapısındaki ziyadeliliğin mânâ bakımından da bir fazlalık ifade etmesi görüşünde ısrar etmekten ileri geliyor. Fakat, kelime yapısındaki ziyadelik, kayıtsız şartsız sıfatın ziyadeliliğini gösterir. Buna göre “*Rahman*” sıfatı ihsanın bolluğunu gösterir; bu ihsan ister büyük isterse küçük olsun. Harf bakımından çok olan bir kelimenin, az olana nisbetle, ifade ettiği ihsan sayısının daha çok olduğunu söylemek, doğru ve maksada uygun değildir. “*Rahman*”ın umumî ihsan sahibi olduğunu söyleyenler hakikate yaklaşmışlardır. Fakat onlar “*Rahim*”in yalnız mü’minlere ihsanı ifade eden bir sıfat olduğunu söylerken yanlışlardır. İkincisi birincisini te’kit etmektedir diyenlerin görüşü de, bu iki sıfat arasında bir fark görenlerin sözlerini, daha iyi bir anlayış ileri sürmeksizin kabul etmekten başka birşey değildir.

Benim görüşüme gelince: « *فَعْلَان* » venindeki sıfat, « *فَعَال* » vezni gibi mübalağa ifade eder. Bu mübalağa vezni, « *غَرَّان ، عَطَّشَان ، غَضَّبان* » gibi sonradan ârız olan vasıflar için kullanılır. « *فَعِيل* » vezni ise, “alim, hakim, halim, cemil” gibi, insanlardaki ahlâk ve karaktere ait değişmeyen sıfatları gösterir. Kur’ân, yaratılmışların sıfatlarına benzemeyen Allah’ın sıfatlarını anlatırken, beliğ arapça üslûbunun dışına çıkamamaktadır. O halde “*Rahman*” sıfatı, bilfiil kendisinden rahmet eserleri sadır olanı gösterir. Bu da nimet ve ihsanları bol bol vermektir. “*Rahim*” de, bu rahmet ve ihsanın menşei ve bu sıfatların sürekli ve zarurî olduğunu gösterir. Bu manaya göre, bu iki vasıftan biri ile diğerinden müstağni kalmamıyacağı gibi, ikincisi birincisini te’kitten de ibaret değildir. Bir Arap, Allah’ın “*Rahman*” ile sıfatlandığını işitirse bundan, O’nun fiilen nimetler verdiğini anlar ve bunun ifade ettiği rahmet sıfatının devamlı ve zarurî olduğunu düşünmez. Çünkü fiil, sürekli ve zarurî bir sıfatın eseri değilse bazan kesilebilir. O “*Rahim*” sıfatını işitince, Allah’ın şanına lâyık olacak bir şekilde itikadını tamamlar ve Allah’ın değişmeyen bir rahmet sıfatı olduğunu bilir. Bu sıfat yaratılmışların sıfatlarına benzemediğine göre “*Rahman*” dan sonra onun zikredilmesi, medlûl’den sonra delil’in onu isbat etmek için söylenmesi gibidir.

الحمد لله رب العالمين . الرحمن الرحيم . مالك يوم الدين

“*Hamd, alemelerin Rabbı, Rahman, Rahim (ve) Din günününün Mâliki olan Allah’adır*”.

“Hamd” in mânâsı dil ile yapılan güzel senâdır. “Senâ” sözü “güzel” ile tavsif edilmiştir. Çünkü bu söz hem övmek, hem de kötölemek anlamında kullanılabilir. Meselâ, birini hayır veya şer ile senâ etti denilebilir. “el-Hamd”-in başındaki (أل) harfi tarifi, her türlü hamdi içine almak üzere cins içindir, istiğrak ve ahd-i mahsus için değildir. Çünkü ayetin baş tarafında istiğrak ve ahdi gösteren bir delil yoktur.

Her türlü hamdin Allah’a mahsus oluşunun mânâsı, övülmeyi icab eden her şeyin kaynağı ve mercî’inin Allah olduğunu göstermektedir. Öyle ise her hal üzere hamd Allah’adır.

Bu, haber cümlesidir, fakat dilek (inşâ) yerinde kullanılmıştır. Burada haber cümlesinin mânâsı, hamdin bütün çeşitleriyle Allah’a mahsus olduğunu göstermektedir. Çünkü O, hamd edenlerin bütün hamdleri ile sıfatlanmıştır. Allahın sıfatları, sıfatların en güzelidir; ihsanı bütün kainatı kapsamaktadır. Bütün varlıkların hamdi O’na teveccüh eder. Çünkü O, bütün varlığın kaynağıdır. Öyle ise, herşeyden önce ve bizzat hamd O’nadır.

Kısaca, gerçekten her türlü hamdin teveccüh ettiği övülen varlık, Allah’tır. Hamd eden, isterse bunu düşünsün isterse düşünmesin.

Dilek (inşâ) in mânâsı, insanın: “Allah’a hamd olsun” diyerek içinde bulunduğu anda övgüyü Allah’a yöneltmesidir.

« رب العالمين » (Alemlerin Rabbi): Bu sıfat, mutlak övgünün sebebini beyan etmektedir. “Rabb” in mânâsı, emri altında olanları, terbiye, sevk ve idare eden, hâkim ve besleyip büyütücü demektir. « العالمين » kelimesi, « عالم » in Cem-i müzekker-i âkil şeklinde çoğulu olup bütün kainatı içine almaktadır ki O, âlem kelimesinin mefhumuna giren her şeyin Rabbidir. Araplar âlem lafzını şu nokteye binaen bu şekilde çoğul yapmışlardır: Bu kelimeyi araplar taş ve toprak gibi şeyler için kullanmazlar. Onu ancak, fertlerinde akıllılık diyebileceğimiz sıfatlar bulunan zümreler için kullanırlar ve hepsi akıllı olmasa bile bunları akıllı varlıkmiş gibi çoğul yaparlar. İnsan âlemi, hayvan âlemi, bitki âlemi şeklinde kullanıp çoğuluna « عالمين » derler.

Görüyorsunuz ki, Rabb kelimesinin mânâsındaki terbiye, bu varlıklarda tecelli etmektedir. Çünkü onların hayat, beslenme ve çoğalmasının başlangıcı bu terbiye sayesinde. Bu gerçeği, az çok biyoloji bilenler bitki ve hayvanlarda açıkça görmekte dirler. Hayvan, ayakları yerden kesilmiş yürüyen bir ağaç-

tır. Ağaç da uyumasa bile ayakları yerde sabit, yeyip içen ve olduğu yerde duran bir hayvandır.

« الرحمن الرحيم » kelimelerinin manası yukarıda geçti. Bunların tekrar edilmesindeki nükte şudur: Allah'ın âlemleri büyütüp beslemesi (terbiye etmesi), bir menfaati celb veya zararı defetmek gibi kendine ait bir ihtiyacı değil, rahmetinin umumî ve ihsanının şumullü oluşundandır. Burada diğer bir nükte de şudur: Bazıları, Rabb kelimesinden Ceberût ve kahr mânâsını anlıyorlar. Bu anlayışı düzeltmek gayesiyle Allah, celâl ve cemâl sıfatlarını birleştirmeleri için rahmet ve ihsanı ile onları uyarmak istemiştir. O, Rahman ismini zikretti ki, sonsuz ve durmadan yenilenen bol nimetlerini taşıyan kendisidir; Rahîm sıfatını zikretti ki, O, kendisinin değişmeyen ve ebedî olan Rahmet sıfatıdır. Allah, kullarının kendisini sevmelerini istediği için onlara Rububiyyetinin, rahmet ve ihsandan ibaret olduğunu bildirdi. Tâki onlar, Allah'ın bütün sıfatlarının bu sıfatının içinde bulunduğunu bilsinler, buna sarılsınlar, gönül hoşluğu ile O'nun rızasını kazanmak için çalışsınlar. Rahmetinin umumî oluşu, Allah'ın emir ve nehiyelerini hiçe sayanlara dünya ve âhirette ceza vermesiyle tezad teşkil etmez. Bu cezalar görünüşte kalır ise de, hakikatte rahmettir. Çünkü insanların terbiyesi ve ilâhi kanunların dışına çıkmalarına engel olmak, bu ceza sayesinde mümkün olmaktadır. Bu kanunlara uymamak insanları bedbahtlığa, bunlara tâbi olmak da saadete götürür. Şefkatli bir baba, çocuğunu, faydalı şeyleri yaptığı zaman mükâfaat vermek suretiyle teşvik ederek terbiye eder. Bazan da ceza vererek korkutur...

En yüce vasıflar Allah'ındır. Ondan başka Tanrı yoktur ve dönüş O'nadır.

مالك يوم الدين

“Din gününün mâliki..”

Bu âyette iki kıraat vardır. Bazıları « مَالِك » bazıları da « مَمْلِك » diye okumuşlardır. Bir kısmına göre « ملك » okunuşu daha belîğdir. Zira bu kelimede sultan, kuvvet ve idare etme mânâları vardır. Diğerlerine göre « مالك » okunuşu daha belîğdir. Çünkü « ملك » tebe'asının uumi işlerini idare eder, özel işlerine karışmaz. Bu iki kelime arasındaki fark, kendisinde efendisinin tasarruf hakkı olan kul (köle) üzerinde açıkça belli olur. Şüphesiz kulun sâhibi (mâliki), onun her türlü işini üzerine alır ve kulun hiçbir otoritesi olmaz.

« الدين » sözü lügatta mükâfaat ve karşılık mânâsına kullanılır. “Nasıl yaparsan öyle karşılık görürsün” sözü de bu mânâda kullanılmıştır.

Şair de: *ولم يبق سوى العدوان ، دناهم كما دانوا* “Düşmanlıktan başka bir şey kalmadı, Onlar nasıl yaptıysa biz de öyle yaptık” deymiştir ki burada « دان » fiili aynı mânâda kullanılmıştır.

“Din sözü” ceza manasına da kullanılır ki, bu ilk mânâyâ yakındır. Boyun eğmek, boyun eğdirmek, siyaset (idare) anlamlarına kullanılmıştır. Şeriat mânâsına da kullanılır. Burada en uygun olan mânâ ceza ve boyun eğme anlamlarıdır.

“Din günü” diye buyuruldu, sadece “din” ile yetinilmedi. Bundan maksat, din gününün diğer günlerden ayrı bir gün olduğunu bize bildirmektir. O gün herkes yaptığının karşılığını tam olarak görecektir. Şöyle bir sual sorulabilir: Hergün bir ceza günü ve insanların hayatta karşılaştığı perişanlıklar, vazifelerini yerine getirmemelerinin cezası değil midir? Buna “evet” diye cevap verebiliriz. İçinde yaşadığımız günlerde yaptıklarımızın cezası ile karşılaştığımız halde pek azımız bunu fark eder; vazifeyi ihmal etmenin cezası bu dünyada, ferde nisbetle değil, cemiyete nisbetle tam olarak ortaya çıkar. Allah’ın doğru yolundan sapan ve O’nun kanunlarına uymayan her millete ilâhî adalet; fakirlik, zillet, şeref ve gücünü kaybetme gibi lâyük olduğu cezayı verir. Fertlere gelince, biz görüyoruz ki israf ve zulme sapanların çoğu ömürlerini şehvet ve nefsi arzularla geçiriyorlar. Evet, vicdanları bazan kendilerini ayıpladığı halde onlar bu kötülüklerden yine de kurtulamıyorlar. Bazan malları, sıhhatleri, akılları kaybolur. Fakat bunların hepsi onların çirkin işlerinin karşılığı olmaz. Bilhassa kötü işleri yüzünden milletlerini behbahthğa sevkeden kral ve emîrlerin... Yine görülüyor ki, hem kendilerine hem de insanlara iyilik edenlerin hakları çiğneniyor ve yaptıklarının karşılıklarını göremiyorlar. Gerçi gönül hoşluğu, ahlâk güzelliği, ruh ve akıl sağlığı gibi mükâfaatlar görüyorlar, fakat bunlar, kendilerinin hak ettiklerinin hepsi değildir. İşte O gün herkes, yaptığının karşılığını tam ve eksiksiz olarak görecektir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Kim zerre kadar iyilik yaparsa onu görecektir, kim zerre kadar kötülük yaparsa o da onu görecektir”²⁴.

Allah bize, gönüllerimizin kendisine yönelmesi için Rahman ve Rahim olduğunu bildirdi. Fakat kullarının hepsi O’na bu minneti duyarak istenildiği

gibi yöneliyor mu? Hayır, aramızda doğru ve yanlış olduğunu düşünmeksizin her yola gidenler yok mudur? Evet vardır. Bunun içindir ki Allah, rahmetten sonra cezayı zikretti. Böylece bize, kullarını yaptıklarına göre cezalandıracağını bildirdi. Kullarına rahmet ettiği için onları hem iyiliğe teşvik, hem de kötülükten sakındırarak iki şekilde terbiye etti. Nitekim bunları bir çok Kur'an ayetleri göstermektedir: “Kullarıma haber ver ki hakkıyla yarlıgayıcı ve esirgeyici şüphesiz benim. Benim azabım da elbette en acıklı azaptır.”²⁵

اياك نعبد و اياك نستعين

“Ancak Sana ibadet ederiz ve ancak Senden yardım dileriz.”

İbadet nedir? Son derecede boyun eğerek itaat etmektir. Hiçbir ifade, bu mânâyı tam olarak temsil etmez ve te'vil götürmez bir şekilde açıklayamaz. Çoğu zaman müfessirler, bir şeyi bazı lazimeleriyle tefsir ederler veya hakikati resmi ile tarif ederler. Hattâ bazen bir kelimeyi, lafzî olarak mânâsına yakın diğer bir kelimeyle tarif etmekle yetinirler. İşte ibadetin mânâsını açıkladıkları bu tarifte böyledir. Zira bu tarif icmalî bir ifadedir. Biz Kur'an'ın âyetlerini, arapçanın üslûplarını, arapların, « عِبَادَ » fiili ile, mana bakımından buna yakın olan « ذَلَّ و اطاع و خنع و خضع » fiillerini nasıl kullandığını inceleyerek görürüz ki, bu fiillerin hiç birisi « عِبَادَ » nin yerini tutmamaktadır. Bundan dolayı « عباد » (kullar) kelimesinin « عبادة » kökünden geldiği ve daima Allah'a izafetle kullanıldığı; « العبيد » (köleler) kelimesinin kölelik mânâsına olan « عبودية » kökünden türetildiği ve ekseriya Allah'tan başkasına izafe edildiği söylenmiştir. Böylece ibadetle ubudiyet arasında bir mânâ farkı vardır.

Bazı bilginler, dilde ibadet kelimesinin ancak Allah'a kulluk etmek demek olduğunu, fakat Kur'an'da bu kelimenin farklı olarak kullanıldığını söylemişlerdir. Âşık, ma'sukunu ta'zimde, kendi aşkını onun aşkında yok edecek, kendi iradesini onun iradesinde eritecek kadar ona son derecede teslim olduğu halde, buna gerçekte ibadet denilmemektedir. Bir çok insanlar reis, kral ve emirlerini tazimde, onlara boyun eğmekte ve onların rızasını elde etmek için Allah'a ibadet edenlerden daha çok eğilip büküldükleri halde, araplar bu türlü davranışlara ibadet

adını vermemişlerdir. O halde ibadet nedir? Doğru ifade ve fasih arapçadaki kullanılışına göre ibadet; kalbin, mabuduna karşı menşeyini bilmediği bir azamet duygusundan, Kühnüü ve mahiyetini kavrayamadığı bir güce sahip olduğuna inanışından, kısaca bu gücün kendisini kuşattığını ve idrakinin üstünde olduğunu anlayışından doğan ve son haddine varan bir nevi boyun eğiştir. Bir kimse herhangi bir krala son derecede boyun eğdiği halde, buna, onun kuludur denilemez. İsterse o, kralın bastığı yerleri öpsün. Çünkü onun boyun eğişinin sebebi bellidir; o da, kralın mahut zülmünden korkuşu veya onun mahdut lutfunu bekleyişidir. Ancak krallığın gizli ve semavî bir kudret olup yüksek meclisten krallara verildiğine ve onların en üstün ve en şerefli varlıklar oldukları için, bu meclis tarafından dünyadakilere hükmetmek üzere seçildiklerine inanlanlara göre durum farklıdır. Bunların bu şekildeki inanışları, kendilerini küfür ve ilhada kadar götürür; onlar, kralları kendilerine İlâh ve Rab edinirler ve onlara taparlar.

İbadetin her dinde çeşitli şekilleri vardır: Bunlar; ibadetin ruhu ve sırrı olan ilâhî-yüce kudret şuurunu uyarmak için farz kılınmıştır. Gerçek her ibadetin, onu yerine getirenlerin ahlâkını düzeltme ve ruhunu olgunlaştırmada büyük tesiri vardır. Bu tesir, ibadet ve tazimin menşeyi olduğunu söylediğimiz o ruh ve şuurdan gelmektedir. Bir ibadet şekli bu mânâdan uzaksa o ibadet değildir. Nitekim insanın suret ve heykeli de insan değildir.

Söz gelişi namazı ele alalım: Allah, namazı sırf mücerret bir şeklin yapılması için değil, hakkıyla kılınması (ikâmesi) için emretmiştir. Bir şeyin ikâme edilmesi; tam ve doğru olarak meydana gelmesini ve tesirlerinin ortaya çıkmasını sağlayacak bir şekilde yapılması demektir. Namazın tesir ve neticelelerini Kur'ânda Cenab-ı Hak şu âyetleriyle bize bildirmiştir: "*Gerçekten namaz, her türlü kötülükten ve edepsizlikten alıkoyar.*"²⁶ "*ve gerçekten insan, hırsına düşkün olarak yaratılmıştır. Kendisine şer dokundu mu feryadı basar. Ona hayır dokununca da çok cimridir. Namaz kılanlar müstesnadırlar*"²⁷ Namazın belirli hareket ve lafızlarını şekil bakımından yerine getirip ondaki ibadet mânâsını ve gayesine götüren sırrı unutanları Allah, şu âyeti ile korkutmaktadır: "*O Namaz kılanların vay haline ki onlar namazlarında sehvederler, onlar gösteriş yaparlar ve zekâtı (haceti) da vermezler*"²⁸ Allah, onları "namaz kılanlar" diye isimlendirdi. Çünkü namazı şeklen kılıyorlar. Fakat Allah onları, kalbin, Allah'a yönelmesini sağlayan, Allah'ın azamet ve korkusunu

26 Ankebut, 45.

27 Maaric, 19-22.

28 Maun, 4-7.

gönüllere nakşeden namazın hakikatını unutmakla, daha sonra da bu unutmamanın eseri olan gösteriş ve zekât (hacet) ı vermemekle vasıflandırdı.

Riya (gösteriş) iki kısımdır: 1- Nifak riyası ki, insanlara gösteriş için bir iş yapmaktır. 2- Alışkanlık riyası ki, bu, işin sırrını, mana ve faydasını, kimin için ve ne için yaptığını düşünmeksizin bir iş yapmaktır. İşte insanların çoğu bu riyanın içindedirler. Söz gelişi, bir insanın erginlik çağında kıldığı namaz, çocukken babasının namaz kıldığını görüp ona uyararak kıldığı namazdan farklı değilse, bu demektir ki o, anlamadan ve ruhuna varmadan bir alışkanlık halinde namaza edevam etmektedir. Böyle bir namazda Allah için bir şey yoktur. Bir çok hadis-i şeriflerde bildirildiğine göre namazı, kendisini her türlü kötülükten menetmiyorsa, bu namaz o kimseyi sadece Allah'tan uzaklaştırılmaktadır ve paçavra gibi yüzüne çarpılacaktır.

Maun (Zekat - Hacet) ise yardım ve iyilik demektir. Yukardaki âyette zikredildiğine göre cimrilik insanın mizacındadır; ancak, bundan namaz kılanlar kurtulabilir.

İstiane, yardım dilemektir. Yardım ise, aczi gidermek ve yardım isteyenin yapamadığı işi tamamlamasını sağlamaktır.

Allah bize, yalnız kendisine ibadet etmemizi emretmiştir. Çünkü görünen sebeplerin ötesindeki gizli kuvvet ancak Allah'ındır. O'nun ortağı yoktur; o halde Allah'ı ibadetle tazim etmelidir. Yine Allah, bize, yalnız kendisinden yardım istememizi buyurmuştur. Bu husus izaha muhtaçtır. Zira Allah, başka âyetlerle bize yardımlaşmayı emretmiştir. "... İyilik etmek, fenalıktan sakınmak hususunda birbirinizle yardımlaşın..."²⁹ Bu âyet karşısında, yardımı yalnız Allah'tan istemenin manası nedir?

Buna şöyle cevap verebiliriz: İnsanın yaptığı her işin verimli ve başarılı olması, bu işin olmasını isteyen ilâhî hikmet dediğimiz sebeplerin husulüne ve bu işin meydana gelmesine mani olacak şeylerin hikmete uygun olarak giderilmesine bağlıdır. Allah, insana verdiği ilim ve kuvvet gibi şeylerle, bazı engelleri yok etmek ve bazı sebepleri hazırlamak imkânını bahşetmiştir. Fakat bazı şeyleri de insandan gizlemiştir. Buna göre bizim, imkânlarımız dahilinde olanları yapmak, gücümüz yettiği kadar işlerimizi iyi yapmaya çalışmak, bu hususta birbirimizle yardımlaşmak, imkânlarımız dahilinde olmayan şeyleri, her şeye kâdir olan Allah'a bırakıp sadece O'na sığınmak, işimizin tamamlanması ve verimli olması için yalnız O'ndan yardım dilemek vazifemizdir.

Çünkü, eşit olarak beşeriyete verilmiş olan sebeplerin ötesindekilere, ancak bütün sebepleri yaratan ve âlemlerin Rabbi olan Allah kâdirdir.

“Ancak Senden yardım dileriz” ayeti, “Ancak Sana ibadet ederiz” ayetini tamamlamaktadır. Çünkü bu mânâda yardım dilemek, gönlün ve ruhun O’na sığınmasıdır. İşte ibadetin ruhu budur. Eğer kul, bu ibadetle Allah’tan başkasına yönelirse, onun ibadeti, Kur’ân-ı Kerim’in geliş zamanı ve öncesi mevcut olan putperestlik çeşitlerinden birine girmiş olur. Bu hususun özel olarak zikredilmesi, bir takım cahillerin, kendileri için Allah’tan başkalarını Rabb edinip, herkese verilen sebeplerin ötesindeki şeyler için onlardan yardım istemelerini anlatmak içindir. Herkese verilen bu sebepler, umumî mânâda yardımlaşma gibi şeylerdir. Allah Tealâ burada şu hususu açıklamayı murad etmiştir: Kullanın birbirinden yardım istemesi, ancak kendilerine verilmiş olan sebepleri kullanmalarından ibarettir ki, bu diğer âletleri kullanmaktan farksızdır. İnsanların güç ve takatları üzerindeki şeyler için yardım dilemeleri böyle değildir. Tedaviden sonra hasta için şifa dilemek, her türlü hazırlığı yaptıktan sonra düşmana galip gelmeyi istemek gibi. Bunlarda sonsuz kudret sahibi olan Allah’ı bırakıp herhangi bir yaratığa sığınmak doğru olmaz.

Meselâ, bir çiftçi tarlasını sürüp ekmek, gübrelemek ve sulamak hususunda bütün gayretini sarfettikten sonra mahsulünün, her türlü afatlardan korunarak verimli olması için Allah’tan yardım diler. Bir tacir, mal çeşitlerini ve piyasanın durumunu tam olarak tayin ettikten sonra ötesini Allah’a bırakır. Burada belirtmeliyiz ki, mezar ve türbelerdekine sığınarak ihtiyaçlarının yerine getirilmesini, hastaların şifa bulmasını, işlerinin yolunda gitmesini, ekinlerinin güzel ürün vermesini, düşmanlarının helâk olmasını vesaireyi isteyenler, tevhid yolundan uzaklaşan ve Allah’ın âyetinden yüz çeviren kimselerdir.

“Ancak Senden yardım dileriz” veciz sözü, dünya ve âhiret saadetine yükseltecek olan önemli şu iki hususta bizi irşad etmektedir:

1- Faydah işleri yapacağız. Gücümüz yettiği kadar bunları iyi yapmaya çalışacağız. Çünkü, ancak bir iş için kişi gücünü harcadıktan sonra onu yerine getiremediği veya başaramıyacağından korktuğu zaman, o işin tamamlanması için yardım diler. Bir kimsenin elindeki kalem masanın üzerine düşse onu almak için kimseden yardım istemez. Fakat ağır bir yükün altına girse ve yalnız başına onu kaldıramazsa başkasından yardım ister. Bu husus, dünya ve âhiret saadetinin anahtarıdır.

2- Her türlü tedbir ve gayretten sonra işin meydana gelmesi için yalnız Allah’tan yardım dilemenin zarurî olduğu ifade edilmiştir. Bu, dinin rûhu ve

gerçek tevhidin kemalidir. Bunlar, müminin ruhunu yüceltir ve onu başkalarına köle olmaktan kurtarır; iradesini ruhanî reislerden ve deccal şeyhlerden kurtarır; ölü ve diri yalancı otoritelerin tesirinden korur; böylece mü'min, insanlar arasında gerçekten hür, şerefli ve efendi olarak, Allah'a karşı ise mütevazî bir kul olarak yaşar. "...Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse muhakkak o en büyük kurutuluşa ermiştir"³⁰

إهدنا الصراط المستقيم

"Bizi doğru yola ilet"

"Hidayet" sözü, istenilene lutuf ile ulaştırılan şeye delâlet eder. Allah, insana, saadete ermesi için dört hidayet vermiştir:

1- Tabii viedan ve fitri ilham hidayeti: Bu, yavrularda doğdukları zaman vardır. Yavru doğar doğmaz gıda ihtiyacını hisseder ve fitri olarak beslenmek için bağıır. Meme ağzına verildiği zaman onu tutmak ve emmek kendisine ilham olunur.

2- Hissetme hidayeti: Bu, birinci hidayeti canlılarda tamamlar. Burada hayvanla insan arasında fark yoktur; hattâ hayvan insandan daha üstündür. Zira hayvanın duyu organları doğumundan hemen sonra gelişir. İnsanmki ise uzun bir zaman içinde ve tedricî olarak gelişir. Görüyoruz ki doğumun hemen sonunda çocuk, işitme ve görmeyi tam yapamaz. Bir müddet sonra görmeye başlar; fakat görüş eksikliğinden ötürü mesafeyi tayin edemez. Bu yüzden uzağı yakın sanır ve elini semadaki ayı tutmak için uzatır. Onu, olgunluk çağında da hissi yanıltmaya devam eder.

3- Akıl hidayeti: İnsan cemiyet içinde yaşamak için yaratılmıştır. Arı ve karıncalara verildiği gibi, ona bu içtimaî hayatta, kuvvetli bir içgüdü ile kâfi miktarda ilham ve viedan verilmemiştir. Allah, karınca ve arılara toplu olarak yaşamalarını sağlayacak ve herbirinin topluluk içerisindeki vazifesini yerine getirecek ve hepsi için aynı işi yapacak ilhamı vermiştir. Böylece bu nevilerin hayatı, gördüğümüz gibi sürüp gitmektedir.

İnsan ise, kendi nevine mahsus böyle bir ilhama sahip değildir. Fakat Allah ona his ve ilham hidayetinden daha üstün bir hidayet vermiştir ki, o, hisleri düzelten, sebepleri bulan akıldır. Meselâ, göz uzaktaki büyük cismi

küçük, sudaki doğru çubuğu eğri gördüğü gibi, safralı bir kimse tatlıyı acı sanır. Akıl, bu duyu yanılmalarını ortaya koyar.

4- Din hidayeti: Akıl ve duyular dini anlamada yanılabilirler. Kimi vakit insan, aklını ve duyularını, ferdî ve ictimai saadetini elde etmede kullanmıyabilir. Bu hidayet vasıtaları ile, o sapık yollara gidebilir. O bu vasıtaları şehvet ve arzularına alet eder ve böylece kendisini felâkete sürükler. Duyular sapıklıklara düşüp şehvet ve arzular aklı esir edince, akıl bu şehvet ve arzuların tatmini için çeşitli yollar arar. Bu durumda insan için mutlu bir hayat nasıl mümkün olur? Bu şehvet ve arzuların bir sınırı yoktur ki insan orada dursun; o, bunlarsız da yaşayamaz. Çoğu zaman bunları elde etmek için başkasının elindekilere göz diker. Bundan dolayı insanlar birbirine düşman olur. birbiri ile çatışır, itişir kakışır, birbirine saldırrır ve yekdiğerindekini almaya çalışır. Nihayet birbirini yok eder ve bu hidayet vasıtaları onları kurtarmaz.

Bunun için insanların, şehvetleri akıllarını mağlub ettiği zaman kendilerini irşad edecek, yapacakları şeylerin sınırlarını gösterecek ve bu sınırların ötesine geçmemelerini sağlayacak bir hidayete ihtiyaçları vardır. Esasen insanın tabiatında, bütün kainata hükmeden ve sebep olarak tanıdığı herşeyin kaynağı olan bir gizli kuvvet şuuru vardır. Her varlığa, var oluşunun kıvamını veren o gizli kuvvettir. İnsanın bu sınırlı hayatının ötesinde başka bir hayatı daha vardır. İnsan, yukarıda söylenen üç hidayet yolu ile, kendisini yaratan, büyütüp besleyen, kendisine bu gibi hidayet vasıtalarını ihsan eden o sonsuz kudretin sahibine karşı vazifelerini ve ikinci hayatındaki saadetini sağlayacak şeyleri bilebilir mi? Hayır! Çünkü o, din hidayetine son derecede muhtaçtır. Nitekim bunu da Allah kendisine vermiştir.

Kur'an-ı Kerim, Allah'ın insana vermiş olduğu hidayet çeşitlerine birçok âyetlerde işaret etmiştir: "*Biz, ona iki de yol gösterdik*"³¹ Yani saadet ve şakavet, hayır ve şer yollarını. Bu âyet, zâhir ve bâtın duyuların, akıl ve dinin hidayetini içine almaktadır. "*Semûd'a da yol gösterdik. Ama onlar körlüğü hidayete tercih ettiler*"³². Yani onlara hayır ve şer yollarını gösterdik. Onlar da, körlük diye ifade edilen şer yoluna gittiler.

Son bir hidayet yolu daha vardır ki, o da şu âyet - i kerimede ifade edilmiştir: "*Onlar (Peygamberler) Allah'ın hidayetini ermiş kimselerdir. O halde sen de onların gittiği doğru yola uy*"³³. Burada zikredilen hidayet, yukarıda

31 Beled, 10.

32 Fussilet, 17.

33 En'am, 90.

zikredilen hidayetlerden ayrıdır. Önceki âyetlerdeki hidayetın mânâsı yol göstermektir. Yani kurtuluşa veya helâka götüren iki yolun ayrılış noktasında insanı durdurup her iki yolun nihayetini bildirmektir ki bunu Allah, bütün insanlara ihsan etmiştir. Son âyetteki hidayet ise öncekilerden daha hususî olup hayır ve kurtuluş yolunu göstermekle beraber insanı bu yolda gitmeye muvaffak kılmak ve ona yardımcı olmaktır. Bu hidayet, duyu, akıl hidayetleri gibi herkese verilmemiştir.

Mademki insan din anlayışında, duyu ve aklını kullanışında, yukarıda söylediğimiz gibi, hata ve dalalete düşebilir, o halde insan hususî bir yardıma muhtaçtır. Bu itibarla Allah, bize böyle bir yardım istemeyi “*Bizi doğru yola ilet*” âyetinde emretmiştir. “*Bizi doğru yola ilet*” âyetinin mânâsı, bize öyle bir yol göster ki, o bizi hata ve dalaletten koruyacak ve senin katından olan gizli bir yardımı beraberinde buldursun. Allah’ın bize ilk olarak öğrettiği bu dua, ancak herşeyde O’na muhtaç oluşumuzdandır. Âyetteki “Sırat = « الصراط ») yol demektir. “Sırat = « السرات » da okunur. “Müstakîm = « المستقیم » eğri’nin zıddıdır. Bu eğriden maksat eğri büğrü şeyler değil, gayeden ihhiraf (sapma) etmektir. Geometri dilinde “Müstakîm = doğru”, iki nokta arasındaki en kısa yol demektir. Bu mânâ, açıkça görüldüğü gibi lügat manasının içine girer. Biz, doğrunun zıddı, her türlü sapmadır dedik. Çünkü caddeden ayrılarak sapan herkes, eğri büğrü yoldan yürüyenden daha çok gayeden uzaklaşmıştır. Zira sonuncusu, uzun zaman sonra da olsa gayesine ulaşacaktır. Fakat doğru yoldan sapan aslâ gayesine ulaşamayacaktır, hattâ, gittikçe gayeden uzaklaşacaktır.

“*Doğru yoldan*” maksat din, hak, adalet, emir ve yasaklar denilmiştir. Bize göre ise, o, dünya ve ahiret saadetine ulaştırın inanç, edeb, hüküm ve talimatın bütünüdür.

Niçin saadete götüren şeye “yol” denildi? Söz gelimi “hakk”ı alalım: Bu, Allah’ı, Peygamberi, insan ve kainatın hallerini doğru olarak tanımaktır. Burada yolun mânâsını açık olarak görürüz. Çünkü, yol, gayemize ulaşmak için yürüdüğümüz yerdir. Keza doğru bir akîde sisteminde gerçeği bize gösteren hakk, karışık ve çıkmaz yollar arasındaki cadde gibidir. Duyuya nisbetle apacık bir yol ne ise, akıl ve ruha nisbetle de hakk o dur. Bu yollardaki yürüyüşün biri maddî, diğeri manevîdir. Keza bunu hüküm, emir ve yasaklar olarak düşündüğünüzde de durum aynıdır. Hükümler vacib, mendub, mübah, haram ve mekruh gibi kısımlara ayrılmıştır. Bu taksim bize hayır ve şerri ayırır

etmemiz için yardımcı olmaktadır. Hükümlerin, dinden ibaret olan büyük hidayetle ifade edilmesi, gidilen apaçık yola benzetilmesindedir.

Bununla beraber şehvî arzular, hükümlerin değiştirilmesini ve kendisine uymasını ister. Tıpkı sefih kimselerin akıl ve duyularını, kendilerini alçaltacak yollara sevketmeleri gibi. Bu suretle dini, din adamı geçinenler oyuncak haline getirirler. Meselâ, hocalardan biri, Cami'ul-Ezher'in ravaklarının birinden vakıf bir kitabı çalmış ve yaptığı işin meşru olduğunu göstermek için de şöyle bir izah tarzı ileri sürmüştür: Kitabı vakfedenin maksadı bu kitaptan istifade edilmesidir. Bu maksat, kitab benim yanımda iken de hasıl olmaktadır. Belki kütüphanede kalsaydı hiç istifade edilmeyecekti!

Bu şekil te'villerle haramların helâl kılınmaları için yapılan teşebbüsler az değildir. Bunun için insan, kendisini saadete ulaştıracak olan bu dört hidayet vasıtasının ışığı altına dosdoğru gitmesi için, Allah'ın inayetine son derecede muhtaçtır.

Bu itibarla Cenab-ı Hak bize, gönderdiği şeriat ve hükümleri anlamak, bildiklerimizle amel etmek için bütün gayretlerimizi sarfettikten sonra kendisine sığınmamızı, hidayetini istememizi, nefsi ve şehvî arzularımıza karşı bize yardımcı olmasını ve yardımı yalnız O'ndan istememizi bildirmiştir. Allah'ın dünya ve ahiret saadetini içine alan en güzel lutfu, bize bu husustaki ikazıdır.

Bu âyet-i kerimde "*Ancak senden yardım dileriz*" sözü ile, kendisinden yardım isteyeceğimiz tek mercii öğrendikten sonra nasıl yardım isteyeceğimiz anlatılmıştır.

صراط الدين انعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين

"*Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna (ilet), gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil*"

"*Doğru yol!*" hakka ulaştırın yoldur. Allah bu yolu, bu yolda gidenlere izafetle açıklamıştır. "... *O halde sen de onların gittiği yola uy*"* ayetinde de bu hususâ işaret vardır. Fatiha, Kur'ân-ı Kerimde tafsil edilen şeyleri, hattâ ibret ve öğüt örnekleri olan haberleri bile içine almaktadır. Kur'ân'ın bütün haberleri bu âyetin şumulüne girer.

* En'am, 90.

Bazıları “kendilerine nimet verilenleri”, müslümanlar, “gazaba uğrayanları” yahudiler, “sapıkları” da hristiyanlar diye tefsir etmişlerdir. Biz de deriz ki; Hz. Ali’nin söylediği gibi Fatiha, Kur’ân’ın ilk nazil olan suresidir. Peygamberin yanında terbiye edilen ve Peygambere ilk iman eden Hz. Ali, bu hususu başkalarından daha iyi bilir. Fatihâ, mutlak olarak ilk sure değilse bile onun ilk surelerden biri olduğunda ihtilaf yoktur. Bu husus yukarıda geçti. Vahyin ilk geldiği zaman müslümanlar yoktu ki, onların gittiği yola uyulmak istensin. Onların hidayeti ancak vahiyledir. Bundan sonra onlar, kendilerinin, bu yola yani kendilerine nimet verilenlerin yoluna iletilmelerini istemekle emrolunmuşlardır. Öyle ise kendilerine nimet verilenlerden maksat ilk müslümanlar değildir. Kendilerine nimet verilenlerden murat, “. . . Onların gittiği yola sen de uy.”³⁴ âyetinde işaret edilenlerdir. Allah’ın kendilerine nimet verdiği bu kimseler ise geçmiş milletlerden olan Peygamberler, siddıklar, şehidler ve salihlerdir. Fatihada kısaca ifade edilen şeyler, ihtiyaç hasıl oldukça Kur’ân-ı Kerimin diğer yerlerinde tafsilatı ile anlatılmıştır. Kur’ân’ın dörtte üçü takriben geçmiş milletlerin imanları, küfürleri, saadetleri ve sefaletlerinden ibret almak için dikkatları o tarafa çeviren kıssalardan ibarettir. İnsana hiç bir şey, gerçeği vakıalar kadar gösteremez. Bu emir ve irşada uyrak geçmiş milletlerin hallerini, ilim, cehalet, kuvvet, zaaf, şeref, zillet gibi maruz kaldıkları şeylerin sebeplerini incelersek, ruhumuzda, bu milletlerin saadet ve hakimiyetini sağlayan iyi davranışlarından örnek almamızı, helâk ve sefaletlerine sebep olan davranışlarından sakınmamızı sağlayacak bir tsir hasıl olur.

Burada akıl sahibi için tarih ilminin ve bu ilmin ihtiva ettiği faydaların değeri açığa çıkar ve akıl sahibi, kitapları böyle bir Kur’ân olan din adamlarının, din adına tarih ilmine düşman olduklarını, bu ilmin hiçbir lüzum ve faydası olmadığını söylediklerini işitince hayretlere düşer. Kur’ân geçmiş milletlerin hallerini bilmeye çağırırken ve islâmın davet ettiği en önemli şey bu iken, onların böyle davranışına şaşmamak mümkün mü? “Onlar, senden iyilikten önce çarçabuk kötülük (ceza) isterler. Halbuki onlardan evvel nice ceza misalleri gelip geçmiştir.”³⁵

Burada şöyle bir sual sorulabilir: Biz onlarda bulunmayan dinî hüküm ve irşadlara sahip olduğumuz halde, aynı zamanda şeriatımız, onların şeriatlarından daha mükemmel ve zamanımıza ve gelecek için daha elverişli olduğu halde Allah bize, bizden öncekilerin yoluna uymamızı nasıl emreder? Kur’ân bu sorunun cevabını şöyle beyan eder: Bütün milletlerde Allah’ın dini birdir.

34 En’am, 90.

35 Ra’d, 6

Ancak zamanın değişmesi ile değişen fer'i hükümlerde ayrılık vardır. Esaslarda ise hiç bir değişiklik yoktur. Allah şöyle buyuruyor.

*"De ki: Ey kitap ehli, hepiniz bizimle sizin aranızda müsavî bir kelimeye gelin; Şöyle ki: Allah'dan başkasına tapmayalım, O'na hiçbirşeyi eş tutmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi Tanrı edinmeyelim. Eğer yine yüz çevirirlerse deyin ki, şahid olun biz müslümanlarız."*³⁶ Yine başka bir âyette: *"Nuh'a, ondan sonraki Peygamberlere vahyettiğimiz ve İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve evlatlarına, İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettiğimiz ve Davud'a Zebur'u verdiğimiz gibi şüphesiz biz, sana da vahyettik. Öyle Peygamberler (var) ki kıssalarını önceden sana bildirdik. Yine öyle Peygamberler (var) ki sana onların kıssalarını haber vermedik. Allah, Musa ile de gerçekten konuştu."*³⁷ O Halde Allah'a ve Peygambere iman, kötülük yapmamak, iyilik yapmak ve güzel ahlâkî olmak bütün dinlerde aynıdır. Allah, bize onların yaşayışlarını ve sonuçlarını inceleyerek ibret olmamızı emretmiştir. Buna göre biz, iyilik esaslarında onlara uyacağız. Çünkü Allah'ın bu emri; Kur'anın delil ile medlûlü, illet ile malûlü birbirine bağlama ve sebep ile netice arasındaki münasebeti birleştirme metoduna göre, hayır ve saadetin bunda olduğunu göstermektedir. İcmalen ifade edilen bu hükümlerin tafsilatını, şeriat ve Peygamberimiz (S. A. V.) den öğrenmekteyiz.

"Gazaba uğrayanlar", bildikleri halde hakdan uzaklaşanlar, Allah'ın dini ve şeriatı tebliğ edildiği halde sebepsiz yere, atalarından kalan şeylere sarılarak, taklide saplanarak ve nefislerine uyararak onu tanımayıp reddedenlerdir. Allah'ın gazabı, O'nun ceza ve intikamıdır.

"Sapıklar", *"gazaba uğrayanlar"* üzerine atfedilmiş ve başına (﴿ ۷ ﴾ getirilerek (﴿ غیر ﴾ manasında her ikisi de menfi olarak zikredilmişlerdir ki, burada te'kid-i nefy vardır.

Bu son âyetten anlaşıldığına göre insanlar üç kısma ayrılmaktadır: 1-Kendilerine nimet verilenler, 2- Gazaba uğrayanlar, 3- Sapıklar. Şüphesiz gazaba uğrayanlar da sapıktırlar. Çünkü, onlar, bildikleri halde hakikattan yüz çevirmişler ve gayeden sapmışlardır. Bunlar gayeye ulaşmazlar. Fakat hakkı bildiği halde ondan yüz çevirenlerle, hakkı bilmeden sapıtanlar ve doğru yolu bulamayanlar arasında fark vardır. Kendilerine tebliğ ulaşmayanlar veya ulaşmış da hakikatı öğrenemeyenler sapıklardır ki, bu isim bunlara lâyıktır. Çünkü

36 Âli, İmran, 64

37 Nisâ, 163-164.

dalalet içinde olan kişi, yolunu şaşırın ve hedefine ulaşamayan kimsedir. Dinde şaşırın ise, hakkı batıl ile, doğruyu yanlış ile karıştırarak şüphelere düşmektir.

Sapıklar birkaç kısma ayrılır:

1- Kendilerine Peygamberin tebliği ulaşmıyanlar veya tebliğ ulaştığı halde bu tebliğ, onları düşünmeye sevketmemiş olanlar. Bunlara akıl ve histen başka hidayet vasıtası verilmemiştir. Bunlar, dinin irşadından yoksun olup dünya işlerinde sapmasalar bile, ruhi kurtuluş ve ahiret saadetini elde etmede sapırlar. Çünkü gerçek din, salıklarına hem dünya hemde ahiret saadetini sağlayan hayat nurunu bahşeder. Dinden mahrum olan, her iki saadetten de mahrum olur. Günlük işlerinde sarsıntı ve çarpıklık eselrleri görülür. Sapıklık ve bocalamadan kurtulamaz. Allah'ın kainattaki kanunu budur ve bu değişmez. Ahiretteki işleri ise, hidayete erenlerin seviyesine ulaşamayacaktır. Dilediği her şeyi yapan Allah, onları belki affeder.

2- Davet kendilerine, hakkiyle düşünme ve gerçeği bulmak için bütün gayretini sarfetme imkânı verecek şekilde tebliğ edilenler. Fakat bunlar, istenilen inanca sahip olamıyan ve bütün ömrünü bu inancı aramakla geçiren kimselerdir. Bu sınıfı teşkil edenler bütün milletlerde dağılmış fertler halinde mevcuttur. Bunlar, bir milleti temsil etmedikleri gibi, milletin umumî hallerine tesir de icra etmezler. Bunlar, dünya hayatlarında ne saadet ve ne de bedbahtlık içindedirler. Bu türlü insanların durumu hakkında bazı Eş'ariler, Allah'ın rahmeti umulabileceğini söylemişlerdir. Bu görüşte olanlar, Ebu'l-Hasen el-Eş'ari'nin de böyle düşündüğünü ileri sürerler. Büyük çoğunluğa göre bunlar hesaba çekileceklerdir. Fakat bunların cezaları, bilerek inkâr eden, akıl nimetini tanımayan ve içinde bulunduğu cehalete razı olan kimselerden hafif olacaktır.

3- Kendilerine Peygamberin tebliği ulaşın ve bu tebliği, delillerini ve esaslarını inceleyip vukuf sahibi olmaksızın tasdik edenler. Bunlar, dinin inanç esaslarını anlamakta nefsi arzularına uyan kimselerdir. Bütün dinlerde bunlara bid'at ehli denir; İslâm'da da bu çeşit bid'atçılar vardır ki onlar, Kur'ân'ın gösterdiği ve ilk müslümanların bağlı olduğu inançlardan uzaklaşmış ve ümmeti bölerek çıkmazlara sürüklemişlerdir. Ben burada, onların insanlar üzerindeki tesirlerine işaret edeceğim. Bir adam herhangi bir mahkeme salonuna gelir. Kendisine bu işi yapıp uapmadığına dair Allah'a veya Kur'ân-ı Kerim üzerine yemin etmesi teklif edilir. O yemin eder. Ama yüzünde yalancılık alâmetleri belli olur. Yemin veren zat, işi başka yönden ele alıp onun inandığı bir şeyhin

adına yemin etmesini teklif eder. Bunun üzerine onun benzi solar ve titremeye başlar. Sonra geri geri çekilir ve gerçeği söyliyerek önce yapmadım diye yemin ettiği şeyi ikrar eder. Bunu, ya o şeyhe tazim ettiği için veya elinde bulunan nimeti almasından, ya da başına bir felâket gelmesinden korktuğu için yapar. Bu, Allah ve O'nun fiillerindeki vahdaniyyeti hakkında sapık bir inancın mahsulüdür. Eğer islâm dinine arız olan bid'atlar sebebi ile müslümanların içinde bulunduğu sapık inançları serdetmek istesek söz çok uzar ve buna dair yazılacak eser cildleri bulur.

Bu sapık inançların en kötü tesir ve zararı, fırka reislerinin, kazâ-kader, ihtiyar-cebir, va'd ve va'îdin gerçekleştirilmesi, Allah'ın emirlerine muhalefet etmenin küçümsenmesi gibi meselelere dalmalarında görülür.

Zihinlerimizde olan inançları, Kur'ân'ın hükmü saymadan, Allah'ın kitabı ile karşılaştırsak, sapık veya hidayet üzerinde olduğumuz meydana çıkar. Eğer bu inançları Kur'ân'ın hükmü olarak kabul edersek, hidayet veya dalalete üzere olduğumuzu bilemeyiz. Çünkü ölçü ile ölçülen şey birbirine karıştırılmış olur. Demek istiyorum ki Kur'ân esas olarak alınsın, dindeki bütün mezheb ve görüşler Kur'âna dayansın; Mezhepler esas olarak kabul edilip sapıkların yaptıkları gibi, Kur'ân te'vil veya tahrif edilerek onlara dayandırılmasın.

4- Amel ve hükümleri çığırından çıkararak sapıtanlar. Bunlar namaz, oruç gibi bütün ibadetleri ve muamelâta ait hükümleri yanlış anlayanlardır. Buna şu misali verebiliriz: Zekâtın farz olması için geçmesi gereken bir yıl dolmadan malı başkasının mülkiyetine tahvil etmek ve ikinci yılın az bir kısmı geçtikten sonra malı geri almak ve böylece zekâtın farziyetine engel olmaya çalışmak. Böyle bir hileye baş vuran kimse zekât borcundan ve Allah'ın gazabından kurtulduğunu sanır. O bilmez ki dinin en önemli esaslarından birini yıkmakta ve Allah'ın bir şeyi farz kılıp ondan sonra da bu farzın netice ve gayesini yok edecek başka bir şeyi emrettiğine inanmak gibi gülünç bir duruma düşmektedir ki bu, Cenab-ı Hak için muhaldir.

Yukarda sayılan sapıklardan birinci, üçüncü ve dördüncülerin tutumlarının neticeleri milletlerde kendini gösterir, milletlerin idrak kuvvetlerini alt üst eder, ahlâkını bozar, işleri çıkmaza girer ve Allah'ın mukadder olan cezası yerine gelmek suretiyle bu milletler felâketlere düşer. Allah'ın yaratıkları üzerindeki kanunu budur ve O'nun kanunu değişmez.

Bir millete çöküntü ve felâketlerin gelmesi, itikat ve amellerinde Allah'ın kanununa aykırı şeyler yapmasından ve ilâhî kanunlara uyulmamasından dola-

yı o milletin Allah'ın gazabına uğramış olduğunu gösterir. Bunun içindir ki Allah, çizmiş olduğu sınırları aşmamak ve hidayetini anlayıp akıl ve işlerimizi düzeltmek suretiyle bizi, nimetine mazhar olanların yoluna iletmesi ve inat veya sapıklıkları sebebiyle şeriatlerinden ayrılarak gazabına uğrayanların yollarından uzaklaştırması için, kendisine nasıl dua edeceğimizi bize öğretmiştir.

Biliniz ki, bir millet hak yolundan uzaklaşır, nefsi arzularına batıl hakim olursa o milletin ahlâkı bozulur, işleri çığırından çıkar ve şüphesiz felâkete sürüklenir. Allah, o millete kendilerini ezecek menfaatçi birini musallat eder ve bu milletin müstahak olduğu azap kıyamet gününe bırakılmaz. Gerçi orada da çekeceği azap vardır. Şaşkınlık ve sapıklıkta devam ederse helâke sürüklenir ve varlığı yok olur. Bunun içindir ki Allah, bize, geçmiş ve bugüne kadar varlığını devam ettiren milletlerin hallerini, milletleri fekâket veya saadete götüren şeyleri ayırt etmemiz ve ibret almamız için incelememizi öğretmiştir.

Ferdlere gelince; Allah'ın kanunu, bu dünyada her sapık kimsenin cezalanmasını istememiştir. Sapık kimse bazan bilmediği bir şekilde yakalanır, elindeki nimeti kaybetmeden ölüm kendisine yetişir, Cezası ile de, *"O öyle bir gündür ki hiçbir kimse kimseye, hiçbir şeyde fayda vermeye muktedir olamayacaktır. O gün emir yalnız Allah'ındır."*³⁸ âyetinin bildirdiği gün karşılaşacaktır.